

Д. Є. Голоборотькоаспірант кафедри теорії, історії
держави і права та міжнародного права
Класичного приватного університету

ЗАКОНОДАВЧІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА СВОБОДУ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УКРАЇНІ (1991–2016 РР.)

У хронологічній послідовності проаналізовано законодавчі підстави забезпечення права засуджених на свободу світогляду та віросповідання в Україні, що визначають основні напрями становлення та розвитку взаємодії релігійних організацій із кримінально-виконавчими установами за період 1991–2016 рр.

Ключові слова: Державна пенітенціарна служба України, закон, права людини, релігійні організації, соціально-виховна робота, ув'язнені.

Постановка проблеми. Право людини і громадянина на свободу світогляду і віросповідання було закріплено у другій половині ХХ ст. в основоположних міжнародних актах, таких як Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (1953 р.). Відповідні міжнародні документи стосовно в'язнів закріплюють принцип недопустимості дискримінації за ознакою релігійних переконань та наголошують на тому, що кожному ув'язненому повинно бути дозволено задовольняти потреби свого релігійного життя за допомогою участі в богослужіннях, які проводяться у пенітенціарній установі, та отримання у своє розпорядження книг релігійного змісту, що містять основні принципи їх віросповідання (Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями ООН, 1955 р.). Міжнародні стандарти, що були встановлені у ХХ ст., на жаль не діяли на теренах СРСР, зокрема радянської України. Відродження душпастирства у пенітенціарних установах уже незалежної України розпочалось із 1991 р., у часі легалізації релігії після років підпілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема участі релігії та церкви у діяльності кримінально-виконавчої системи України не є новою. Особливо активно вона сьогодні обговорюється у церковних колах, представниками тюремного душпастирства, зокрема П. Основенко, К. Пантелеєм, В. Дудкою, К. Ждановим, А. Бегасом. Відповідно, в їхніх роботах переважає релігійний підхід. Проте роль релігійних організацій у процесах ресоціалізації та виховання засудже-

них, організаційно-правові форми діяльності в установах з виконання покарань у вигляді позбавлення волі на науковому рівні не є дослідженими, навіть в аспекті історичного досвіду. Першими спробами у цьому напрямі стали невеликі наукові розвідки С. Васильєвої, О. Сокальської.

Метою статті є історико-правовий аналіз змін, що відбуваються у взаємодії між релігійними організаціями та публічною владою у пенітенціарній сфері в новітній період історії України (1991–2016 рр.).

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» держава Україна гарантувала своїм громадянам право на свободу совісті та можливість його здійснення [1]. А ч. 4 ст. 21 цього Закону встановлює, що богослужіння та релігійні обряди в місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання повинні проводитися на прохання громадян, які перебувають у них, або за ініціативою релігійних організацій. На адміністрацію зазначених установ покладається функція сприяння проведенню богослужіння та релігійних обрядів і визначення часу та інших умов проведення обрядів або церемоній.

Засуджені, як і всі громадяни України, згідно зі ст. 35 Конституції України мають право на свободу світогляду та віросповідання. Це право охоплює свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Однак умови утримання засуджених навіть після прийняття Конституції (1996 р.) об'єктивно не дозволяли у повному обсязі реалізувати це право.

Адміністрація кримінально-виконавчих установ зрідка намагалася залучати священників до роботи із засудженими, були сумніви з приводу доцільності таких заходів, особливо в умовах суперництва різних конфесій. Сумніви відпали зі створенням організаційно-правової бази такої діяльності у вигляді угод, що регулярно підписуються представниками різних релігійних конфесій, які офіційно зареєстровані в Україні. Одним із перших прикладів організаційно-правового оформлення цієї співпраці є підписання 25 листопада 1999 р. Предстоятелем Української Православної Церкви Блаженнішим Митрополитом Київським і всієї України Володимиром та керівником щойно утвореного Державного департаменту України з питань виконання покарань генерал-полковником внутрішньої служби І. Штаньком Угоди про співробітництво, що визначила основні засади спільної діяльності з духовної підтримки людей, які перебувають у місцях позбавлення волі. В подальшому практичні шляхи реалізації Угоди знайшли відображення у Протоколі намірів про співпрацю (17 липня 2003 р.). Співпраця кримінально-виконавчої служби з православною церквою отримала розвиток у 2011 р., коли 26 серпня була підписана оновлена угода, метою якої стала декларація та узгодження принципів, напрямів та форм співробітництва, спрямованих на дотримання конституційних прав осіб, позбавлених волі, щодо задоволення їхніх релігійних потреб, вимог законодавства України у сфері свободи совісті відповідно до правового статусу засуджених та осіб, узятих під варту, продовження традицій духовно-просвітницької роботи. Угода передбачала підготовку методичних рекомендацій для проведення духовно-морального виховання, задоволення потреб персоналу, засуджених та осіб, узятих під варту, у відправленні богослужінь, святих таїнств та треб, інших церковних обрядів, соціальну адаптацію й інтеграцію осіб після завершення терміну відбування покарання, створення та підтримку діяльності центрів соціальної адаптації та інших установ, що здійснюють заходи соціального патронажу звільнених осіб.

Значущою подією на шляху розширення та координації діяльності релігійних організацій у сфері кримінально-виконавчої служби стало створення 26 лютого 2002 р. Української Міжконфесійної Християнської Місії «Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі» (УМХМ). Місія була заснована з ініціативи капеланів і керівництва кримінально-виконавчої служби. У своєму складі вона нараховує 12 християнських церков і деномінацій (окрема автономна гілка християнської церкви). Особливістю є те, що до складу Місії входять не особи, а церкви, які проводять релігійне служіння в установах виконання покарань, що дотримуються християнських принципів. Місія є частиною Всесвітньої асоціації тюремного служіння (МАТС) (англ. Prison Fellowship International (PFI)). Її представники регулярно беруть участь у Всесвітніх з'їздах Міжнародної асоціації тюремного служіння. Основною метою Місії є сприяння підвищенню гарантій дотримання права засуджених та ув'язнених на свободу віросповідання, визначенню перспектив удосконалення духовної роботи у місцях позбавлення волі, виробленню пенітенціарної політики України, зокрема розробленню законодавчих ініціатив для правового врегулювання зазначених питань, координації діяльності капеланів у справі ресоціалізації засуджених до позбавлення волі і співпраці з Пенітенціарною службою України. Завдяки співпраці Пенітенціарної служби з УМХМ в установах відкриваються релігійні споруди, понад 30 тисяч засуджених постійно відвідують релігійні заходи.

Суттєві позитивні зрушення у напрямі законодавчого закріплення можливості реалізації прав засуджених на свободу віросповідання відбулись із прийняттям у 2003 р. нового Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК України). У Кодексі на законодавчому рівні серед основних прав, які має засуджений під час відбування покарання, закріплено право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, зокрема на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом (ч.1 ст. 8 КВК України). Зазначене право реалізується через норми ст. 128 КВК України, у якій визначений порядок і організація богослужінь під час здійснення релігійних обрядів у кримінально-виконавчих установах закритого типу (виправних колоніях)

[2]. Відповідно до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» адміністрація установ виконання покарань сприяє забезпеченню релігійних потреб засуджених. Релігійні обряди проводяться на прохання засуджених або за ініціативою релігійних організацій, але з відповідними обмеженнями, передбаченими для різних категорій засуджених. Пропаганда будь-яких релігійних учень серед засуджених здійснюється тільки за їхнього бажання та за згодою, а щодо неповнолітніх – за згодою їхніх батьків або осіб, які їх замінюють. Духовна робота також проводиться, як правило, за власним бажанням та згодою засуджених.

Відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня у колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання.

У колонії для відправлення релігійних обрядів можуть допускатися тільки представники релігійних організацій, що офіційно зареєстровані у встановленому законом порядку. Під час відвідування установ виконання покарань представники релігійних організацій надають документи, що засвідчують їх особистість та підтверджують належність (представництво) до релігійної організації. Надання дозволу представникам релігійних організацій на відвідування установи виконання покарань та взаємодію з ними здійснює Пенітенціарна служба або керівництво установи виконання покарань. Згідно з чинними правилами установ виконання покарань для отримання такого дозволу релігійні організації не пізніше ніж за п'ять робочих днів до запланованого відвідування подають до ДПтС або керівництву установи виконання покарань заяву, в якій зазначають повне найменування релігійної організації, місцезнаходження, номер телефону (факсу); найменування установи виконання покарань, яку планується відвідати (у разі направлення заяви до ДПтС); дату та час відвідування установи виконання покарань; прізвище, ім'я та по батькові представників релігійної організації, які планують відвідати установу виконання покарань, серію та номер паспорта, коли і ким виданий. До заяви додаються копії свідоцтва про державну реєстрацію та статуту. Крім того, священнослужителі, релігійні проповідники, наставники, інші представники зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні, повинні надати копію офіційного погодження Міністерством культури України можливості зайняття пропо-

відницькою чи іншою канонічною діяльністю та виконання релігійних обрядів.

За результатами розгляду заяви протягом трьох робочих днів ДПтС надає дозвіл на відвідування установи виконання покарань, про що повідомляє релігійну організацію. У разі відсутності у заяві інформації або копій документів, зазначених у пункті 8 цього розділу, об'єднання громадян, релігійна або благодійна організація у триденний строк із дати реєстрації заяви письмово повідомляються про відмову у дозволі на відвідування установи виконання покарань [3].

Відвідування установ виконання покарань релігійними проповідниками, які є іноземними громадянами, здійснюється лише з дозволу ДПтС України за погодженням із Державним комітетом України у справах релігії.

У разі відсутності окремих приміщень для віруючих декількох релігійних конфесій обряди проводяться в одному приміщенні за графіком. У такому приміщенні передбачається можливість тимчасового розміщення предметів культури на період обряду [4, с. 425–427].

21 січня 2010 р. набули чинності зміни до КВК України, безпосередньо пов'язані з діяльністю релігійних організацій та правом засуджених на свободу віросповідання. Закон доповнив ст. 7 Кодексу частиною п'ятою, яка забороняє дискримінацію засуджених, зокрема за ознакою релігійних переконань. Також Законом доповнена частина третя ст. 128 «Адміністрація колонії не має виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії» [5].

Отже, відповідно до Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», Кримінально-виконавчого кодексу України, Закону України «Про попереднє ув'язнення», Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», а також до норм міжнародного права в Україні протягом 1991–2014 рр. відбувалася активізація співробітництва між Державною пенітенціарною службою України та церквою (релігійними організаціями), що була спрямована на забезпечення душпастирської опіки осіб, які перебувають в установах виконання покарань та місцях попереднього ув'язнення. З огляду на характерні особливості перебування в установах виконання покарань, місцях попереднього ув'язнення або у зв'язку із засудженням чи взяттям під варту чисельна категорія осіб обмежувалась у можливості задоволення своїх релігійних потреб у зв'язку з тим, що до 2015 р. залишався

недостатньо врегульованим механізм задоволення цього права.

2 грудня 2014 р. після доопрацювання законодавчих ініціатив представниками Верховної Ради України, Міністерства оборони України, ДПтС України, експертами Інституту релігійної свободи та зацікавлених конфесій на розгляд народних депутатів було представлено законопроект № 1154, яким передбачалось доповнення КВК України статтею 128-1 «Організація душпастирської опіки засуджених», а також внесення доповнень до статей 9 і 12 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та статті 23 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

11 лютого 2015 р. на засіданні пленарної сесії Верховної Ради України, участь у якому взяв і Голова ДПтС України В. Палагнюк, 229 народних депутатів прийняли у першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо регулювання діяльності капеланів в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України)».

Враховуючи факт прийняття Верховною Радою України у першому читанні Закону України «Про тюремне капеланство», велика увага була приділена обміну думками щодо основних позицій, які повинні бути відображені у законі й у подальшому сприяти встановленню ще більш тісного і плідного співробітництва між конфесіями та органами й установами виконання покарань. 18 березня 2015 р. у Комітеті з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності відбулося обговорення й було ухвалено рішення рекомендувати Верховній Раді України законопроект № 1154 та за результатами його розгляду у першому читанні прийняти за основу. Члени комітету, народні депутати А. Лопушанський, О. Ленський, О. Сотник, В. Гуляєв, П. Унгурян запропонували внести до законопроекту уточнення і доповнення. Були прийняті такі зауваження: у назві Закону слово «капеланів» замінено словами «священнослужителів (капеланів); статтю 128-1 КВК України доповнено новою частиною восьмою такого змісту: «8. Таємниця сповіді є недоторканою і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами й відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом розслідування, слідства чи кримінального процесу, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному випадку не

може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних із конфіденційністю сповіді»; статтю 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» доповнити таким абзацом: «Засуджений має право на таємницю сповіді. Сповідь не може бути розголошена чи оприлюднена. Забороняється прослуховування чи запис сповіді технічними засобами. Вона не може бути предметом розслідування, слідства чи кримінального процесу, використовуватися як доказ»; а статтю 12 відповідного Закону новою частиною такого змісту: «Таємниця сповіді є недоторканою і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами й відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом розслідування, слідства чи кримінального процесу, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному випадку не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних із конфіденційністю сповіді».

14 травня 2015 р. Верховна Рада України ухвалила відповідний Закон [6]. За це рішення проголосував 231 із 335 народних депутатів, зареєстрованих у сесійній залі.

З метою реалізації законодавчих положень 7 квітня 2015 р. для координації заходів душпастирської опіки засуджених та осіб, узятих під варту, при ДПтС України було створено постійно діючий дорадчий орган – Душпастирську раду. Згідно з Положенням про Душпастирську раду при ДПтС України її основні завдання полягають у контролі за дотриманням права на віросповідання; координації заходів душпастирської опіки для різних категорій осіб кримінально-виконавчих установ, зокрема персоналу; пропаганді моральних цінностей, зокрема толерантності між представниками релігійних центрів і управлінь [7].

Необхідно відзначити, що в сучасних умовах функціонування установ з виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі відправлення релігійних обрядів є не лише реалізацією конституційного права засуджених, а й одним із способів їх виправлення та ресоціалізації шляхом сприйняття загальноновизнаних людських цінностей і правил поведінки. Традиційні релігійні вчення містять постулати, дотримання яких водночас означає ведення православного способу життя.

З метою підвищення ефективності соціально-виховної роботи із засудженими у 2016 р.

були розроблені та нормативно врегульовані програми диференційованого виховного впливу на таку категорію осіб. Серед десяти основних програм діє програма під назвою «Духовне відродження». Участь засуджених у реалізації цієї програми є складовою частиною процесу їх виправлення та ресоціалізації, становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам. Робота щодо реалізації програми проводиться соціально-психологічною службою установи виконання покарань у взаємодії з іншими структурними підрозділами установи із залученням релігійних організацій. Серед основних завдань програми варто виокремити такі: організація взаємодії установ із релігійними організаціями; задоволення релігійних потреб засуджених; підвищення значення духовних традицій і релігійної культури в морально-етичному вихованні засуджених; розвиток корисної ініціативи та творчих здібностей засуджених; запобігання морально-психологічній деформації, пов'язаній із позбавленням волі [8].

Висновки і пропозиції. Як свідчать зміни, що відбувались у законодавчому закріпленні гарантій права засуджених на свободу світогляду та віросповідання, Україна покладає великі сподівання на релігійні організації стосовно зменшення криміногенної ситуації у країні та повернення у суспільство після відбування покарання «морально здорової» особи. Держава має намір використати значний потенціал релігійних організацій у галузі кримінально-виконавчої політики. Щиро сподіваємося, що прогноз соціально-економічних наслідків прийняття Закону про тюремне капеланство сприятиме забезпеченню конституційних прав і свобод персоналу ДПтС України та членів їхніх сімей, засуджених та осіб, узятих під варту, у сфері свободи совісті (права на свободу віросповідання та задоволення релігійних потреб); врегулюванню механізму задоволення релігійних потреб; духовному, культурному, моральному вихованню; профілактиці правопорушень та злочинів; адаптації колишніх в'язнів і створенню можливостей

у суспільстві; недопущенню стихійності у сфері взаємодії із представниками церков (релігійних організацій); побудові демократичного суспільства та відповідності європейським стандартам у гуманітарній сфері життєдіяльності суспільства.

Список використаної літератури:

1. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України станом на 7 квітня 2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.
3. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України № 2186/5 від 29.12.2014 р. // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 88.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України. Науково-практичний коментар / [за заг. ред. А.Х. Степанюка]. – Х. : ТОВ «Одісей», 2005. – 560 с.
5. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21.01.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 12. – Ст. 114.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України : Закон України від 14.05.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – Ст. 254.
7. Про утворення Душпастирської ради при Державній пенітенціарній службі України та затвердження положення про неї : наказ ДПтС України № 472/ОД-15 від 7 квітня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control>.
8. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Духовне відродження» : наказ Міністерства юстиції України № 1418/5 від 16.05.2016 р. // Офіційний вісник України. – 2016. – № 41. – Ст. 1574.

Голоборотко Д. Е. Законодательные гарантии прав осужденных на свободу мировоззрения и вероисповедания в Украине (1991–2016 гг.)

В хронологической последовательности проанализированы законодательные основания обеспечения права осужденных на свободу совести и вероисповедания в Украине. Определены основные направления становления и развития взаимодействия религиозных организаций с уголовно-исполнительными учреждениями в период 1991–2016 гг.

Ключевые слова: Государственная пенитенциарная служба Украины, закон, права человека, религиозные организации, социально-воспитательная работа, осужденные.

Holoborotko D. Y. The legislative guarantees rights of prisoners to freedom of world outlook and confession in Ukraine (1991–2016)

In chronological order analyzed the legislative ensuring the right of prisoners to freedom of world outlook and confession in Ukraine, defining the main directions of interaction between religious organizations in penal institutions during the period of 1991–2016.

Key words: State Penitentiary Service of Ukraine, law, human rights, religious organizations, social and educational work, prisoners.